

ŞÂİR-İ ÂZAM ABDÜLHAK HÂMİD'İN ROMANI: *KUMKUMA*

Abdullah Uçman

■ Selim İleri'nin, 2018 yılının sonlarına doğru Abdülhak Hâmid'i konu alan *Kumkuma* adıyla bir romanı yayımlandığını öğrenince, merak etmiş ve eseri kısa zamanda temin etmişim.¹ Ancak, o sırada, değerlendirmelerine itibar ettiğim bir arkadaşım, adı geçen romanı okumaya başladığını fakat pek beğenmediğini, hatta 8-10 sayfadan ileri gidemediğini söyleyince, nedense ben de onun sözlerine aldanıp kitabı bir kenara koymuştum. Yine o günlerde değerli hocam İnci Enginün'ün, romanla ilgili olarak *Dergâh*'ta bir yazısı² yayımlanınca, bir kenara koyduğum *Kumkuma*'yı büyük bir zevk ve keyifle okuyup bitirdim: 24 Kasım 2019. Hatta o sırada fakültede Abdülhak Hâmid'i işlediğim derslerimde bu romandan da sitayişle bahsettiğim gibi, öğrencilerime de *Kumkuma*'yı mutlaka alıp okumalarını tavsiye ettim. İlk okuyuşumdan sonra, son sayfasına “Harika bir eser!” diye not düştüğüm böylesine önemli bir roman hakkında bir tanıtma yazısı yazmaya niyetlendim. Bu sefer, kendime göre önemli bulduğum birtakım notlar da alarak, “Karantina Günleri”nde romanı ikinci defa okudum: 9 Mart 2020. Romanın son sayfasına yine, “Zevkle ve eğlenerek okudum!” notunu koymuşum ama nedense o “eşref saat” gelmeyince, o kadar arzu ettiğim hâlde yazıyı yine yazamadım. Yazmayı düşündüğüm yazıyı yazamadım ama sanki bu yazı benim için Selim İleri'ye karşı mutlaka ödenmesi gereken bir borç gibi bir türlü yakamı bırakmıyor, için için içimi kemiriyordu. Bu defa, 28 Mart 2021'de, yazıyı mutlaka yazma niyetiyle, romanı üçüncü kez tekrar keyifle ve yeniden notlar alarak okudum. Ama dediğim gibi olmayınca, “vakt-i merhûnu” gelmeyince olmuyor, araya giren başka meşgaleler dola-

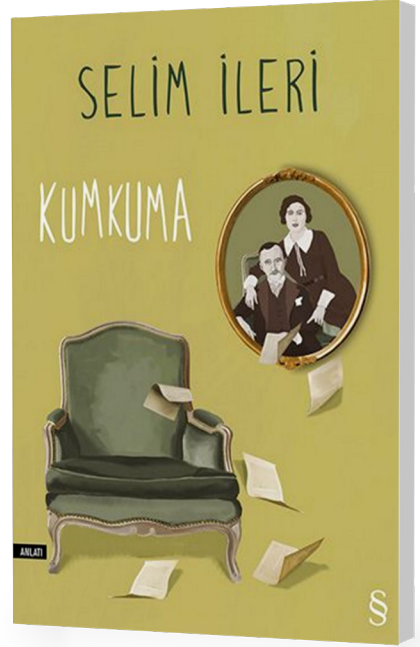
¹ Selim İleri, *Kumkuma*, Everest Yayınları, İstanbul 2018. Eserden yapılan alıntılarda bu baskı kullanılmıştır.

² *Dergâh*, Sayı: 347, Ocak 2019, s. 11-12; ayrıca bk. *Abdülhak Hâmit Tarhan-Makaleler, Belgeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2021, s. 201-205.

yısıyla yazıyı yine yazamadım. Bu defa, geçtiğimiz günlerde *Türk Dili* dergisinin değerli editörü Uğur Mantu, derginin Ocak 2026 sayısında Selim İleri için bir özel sayı hazırlanacağını haber verince, ben de, niyet ettiğim hâlde beş yıldır bir türlü yazamadığım yazıyı yazmamın, eski tabirle, artık “farz” olduğunu anladım ve ortaya kırık dökük işte elinizdeki yazı çıktı. Ben burada, fazla ayrıntıya gitmeden, okumalarımnda dikkatimi çeken birkaç nokta üzerinde duracağım:

Selim İleri, kendince son derece isabetli bir şekilde bütün olayları Abdülhak Hâmid'in son yıllarını geçirdiği Maçka Palas'taki evinde kurgulamış. Söz konusu mekân şu sıralar ne amaçla kullanılıyor bilmiyorum ama bundan yirmi beş yıl önce, Kasım 2000'de Körfezbank Sanatevi adına burada “Maçka Palas'ta Bir Şair” adıyla Abdülhak Hâmid'le ilgili bir sergi açılmış, sergiyi gezdikten sonra ben de *Tarih ve Toplum* (Sayı: 206, Şubat 2001) dergisinde bir tanıtma yazısı kaleme almıştım.³

Tabii öncelikle romanın adından başlamalı: *Kumkuma* kelimesi günlük hayatta kullanımdan tamamen kalkmamışsa bile nadiren kullanılan bir kelime; genç nesillerin bunu bilmesi mümkün değil. Kitapta Selim İleri kelimeyi, Hâmid'in ağzından şöyle açıklıyor: *Nedir bu “kumkuma?” Kelime itibarıyla hile, fesat kumkuması, dedikodu kumkuması. İsim tamlaması. Tamlama çıplak bırakılmış.* (İleri, 2018: 109)

³ Söz konusu sergi dolayısıyla ziyaretçilere dağıtılan tanıtım ayrıcında şu bilgiler yer alıyordu: *Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e geçişin ve İstanbul aydın yaşamının 78 yıllık tanığı Maçka Palas bugün, Körfezbank genel müdürlük binası olarak hizmet veriyor. Körfezbank, bu önemli binanın geçmişine saygının ve toplumsal sorumluluğun bir ifadesi olarak, binaya farklı bir boyut kazandıran ünlü şair Abdülhak Hâmid Tarhan'ın evini Körfezbank Sanatevi olarak İstanbul'a kazandırıyor. Şâir-i Âzam Abdülhak Hâmid Tarhan'ın hayatının son 11 yılı, eşi Lüsyen Hanım'la birlikte Maçka Palas'ta geçti. 4. kapı, 4 numaradaki dairesi, edebiyat ve sanat çevresinin uğrak yeri olarak, herkesin içeriye kabul edilmeyi beklediği, sohbetlerin merdiven sahanlığına taşıdığı, devrin en gözde mekânlarından biriydi. Körfezbank Sanatevi, kapılarını 8 Kasım'da Abdülhak Hâmid Tarhan'ın hayatı ve sanatıyla açıyor. “Maçka Palas'ta Bir Şair” sergisi 16 Aralık 2000 tarihine kadar sürecek.*

Herhangi bir ansiklopedi veya bir edebiyat tarihinde Abdülhak Hâmid'in hayat hikâyesine şöyle bir göz attığımızda, onun seksen beş yıllık hayatının birkaç romana ya da birkaç filme konu olacak kadar renkli ve maceralarla dolu olduğu kolayca görülebilir. Dolayısıyla Selim İleri *Kumkuma* adıyla, onunla ilgili bir roman yazmakla son derece isabetli bir şey yaptığı kanaatindeyim.

Abdülhak Hâmid'in, büyük bir emek mahsulü olarak İnci Enginün'ün hazırladığı hatıratı ve mektupları dikkatle okunursa, onun, hayatıyla ilgili hiçbir şeyi gizlemediği, en mahrem sayılabilecek vukuatı bile son derece açık yüreklilikle anlattığı görülecektir. İşte iyi veya kötü Abdülhak Hâmid'in renkli hayat hikâyesiyle ilgili bütün bilgiler Selim İleri için önemli bir malzeme teşkil etmiş bulunuyor; Selim İleri bütün bunları yerli yerinde kullanmak suretiyle bu romanı meydana getirmiş.

Zevkle ve eğlenerek, hatta zaman zaman bazı yerlerde gülerek okuduğum *Kumkuma*'da, Selim İleri'nin daha önce okuduğum başka eserlerinde rastlamadığım bir ironi, yer yer hiciv ve eleştiri, yer yer alaylı ifadelerle karşılaşırız. Bu tarz eleştiri ve hicivden, yazarın bizzat kendisi de dâhil olmak üzere, kimler nasibini almıyor ki:

Başta Hâmid'in son eşi Lüsyen Hanım ve Lüsyen'i Pera Palas'ta bizzat kendisinin evlendirdiği Kont Soranzo olmak üzere yakın arkadaşları Recâizâde Ekrem ve Samipaşazâde Sezai, büyükbaba Abdülhak Molla, baba Hayrullah Efendi, anne Müntehâ Hanım, Nâmık Kemal, Ziya Paşa, Nigâr Hanım, Ali Ekrem, veliaht şehzade ve son halife Abdülmecid Efendi, Bebek'teki yalı halkından Hâfız Behram Ağa, Lala Ömer Ağa, Hüseyin Ağa, Mânende Kalfa, Hoca Tahsin Efendi, kızkardeşi Mührünnisa Hanım, ağabeyi Nasuhi Bey, Zabit Edhem Bey, Nelly Hanım, Madame Marie, Nijad Ekrem, Sultan Abdülaziz, Sultan Abdülhamid, Midhat Paşa, Fuzuli, Nef'î, Celâl Bayar, İsmet Paşa, Hindli Hasan Efendi, edebî bir mülakat yapmaya gelen Ruşen Eşref, daha sonra Yahya Kemal ve tabii onun tilmizi Ahmet Hamdi Tanpınar, İbnülemin Mahmut Kemal İnal, Halid Ziya, Cenab Şahabeddin, Mehmet Rauf, Tevfik Fikret, Yakup Kadri, Cemil Süleyman, Nurullah Ataç, İsmail Habib, Mustafa Nihat, İbrahim Necmi, Mazhar Osman, İsmail Hâmi Danişment, Nihad Sâmi Banarlı, Mithat Cemal, Münevver Ayaşlı, Orhan Veli, Ahmet Muhip Dıranas, Gündüz Akıncı, Sedat Hakkı Eldem, Peyami Safa, Nâzım Hikmet, Esat Mahmut Karakurt, Necip Fazıl, Rauf Mutluay, Çallı İbrahim, Nevit Kodallı, Hâfız Burhan ile Hamiyet Yüceses ve tabii TDK... Batı'dan Homeros, Shakespeare, Hugo, Corneille, Racine, Lamartine, Baudelaire, Freud ve Papa... Bir de kim olduğunu çözemediğim KLEÖ⁴ rumuzlu birisi...

Tabii Abdülhak Hâmid'in ağzından bu şahısların her birinin ayrı ayrı hoş lâkapları da var: Şâir-i Âzam: Ulu Şair, Üstâd-ı Muazzam, Dâhî-i Muazzam; Ahmet Vefik Paşa: Molière aşirementocusu; Halid Ziya: Ulu romancı, tombul surat, husye yanak romancı; İbnülemin: Dedikodu kumkuması, takkeli, entarili

⁴ KLEÖ'yü, İnci Enginün'ün de çözemediği anlaşıyor (*age.*, s. 203).

ibiş; Arap Hâşim; Ruşen Eşref: Ramiz Eşref, Ruşen Ramiz, Eşref Rüstem; Nigâr Hanım: Şiir kraliçesi; Cenab Şahabeddin: Eski, unutulmuş şairlerden, *Villiyem Şekispiyer* müellifi; Yakup Kadri: Koca kafa; Yahya Kemal: İblis, fıçı, tombul, dangalak tombalak, Yahya Atılbey, Park Otel faresi; Ahmet Hamdi Tanpınar: İkinci üçüncü keman şair H.,yardakçı evlatlık, Beyatlı vantriloğu, hem şair bozuntusu döküntüsü hem hikâyeci, romancı palavracısı, hem profesör hem milletvekili, Paris seyahati dilencisi, fesat kumkuması, 27 Mayıs ispiyoncusu, ispiyoncu profesör; Muhip denen serseri (*Finten*'i sadeleştirip sahneye uyarladığından dolayı); Necip Fazıl'ın *Abdülhak Hâmid* adlı eseri için: "Fesat kitabı"; İbrahim Necmi adı batsın (Hâmid'in sırtından geçinmek isteyenlerden); Rauf Mutluay: Kırtipil lise edebiyat öğretmeni; Peyami Safa: Yetim-i Safâ; Ataç: Münekkit pilâkisi; Orhan Veli: Şâkuli solucan (bu niteleme esasen Ataç'a aittir); Sultan Abdülhamid: Ulu hakan; Münevver Ayaşlı: Erkek kesimi tayyörlü Mübeccel; Kraliçe Victorya: Sömürgeler imparatoriçesi; Kont Soranzo: Sahte kont, takunyacı; Lüsyan: Alık, şellâfe; Selim İleri: Selâmet İlmik, soytarı, maskara ve süflî Baudelaire...

Tabii bu isimlerden nedense Selim İleri ikisini çok sevdiğinden mi yoksa onlarla bir alıp veremediği olduğu için mi nedir, görüldüğü gibi en çok Yahya Kemal ile Tanpınar nasibini alıyor.

Öncelikle şunu belirtmem gerekirdi: Abdülhak Hâmid'i yakından tanımayan, onun hatıratını ve mektuplarını okumamış, hayatını bütün ayrıntılarıyla bilmeyenler için bu roman sıkıcı gelebilir, hatta tat veya haz vermeyebilir; kitabın zevkine varabilmek için mutlaka Hâmid'in hatıraları en küçük ayrıntısına kadar okunmalıdır. Bu kadarı yetmez, bir edebiyat tarihinden Abdülhak Hâmid'den önce Türk şiiri nasıldı, Hâmid'den sonra nasıl oldu, onun Türk şiirine getirdiği yenilikler nelerdir; sayısı otuza yakın tiyatro eserlerinde neyin peşindeydi; bütün bunları da mutlaka bilmek gerekli olduğu kanaatindeyim yani bu ayrıntılar bilinmeden romanı anlamak da, tadına varmak da mümkün değildir.

Abdülhak Hâmid, edebiyat dünyasına ilk adımlarını attığı 1885 yılından itibaren ölünceye, hatta ölümünden sonra da gerçekten üzerinde en çok durulan, tartışılan, hakkında yazılanlar bir kitap oluşturacak kadar çok konuşulan bir şair; dolayısıyla onun daha yayımlandığı sırada gerek *Mâcerâ-yı Aşk*, *Makber* ve *Ölü*, gerekse *Finten*, *Ruhlar*, *Tayflar Geçidi*, *Kahpe* veya *Bir Sefilenin Hasbihali* ya da *Liberte* etrafında oluşan "dedikodu kumkuması" hiç de yersiz değil.

Bence romanı ilgi çekici yapan, hatta zevkle ve merakla okutan da, başkalarınca "mahrem" sayılabilecek birtakım anekdotlara "sansürsüz" olarak yer verilmesidir. Nedir bunlar; mesela Hâmid'in kadınlar hakkında şöyle güzel bir değerlendirmesi vardır: *Bir milletin nisvânı derece-i terakkîsinin mîzânıdır*. Evet, güzel ve anlamlı bir cümle, ama Hâmid'in hayatına baktığımızda, burada güya adını bir türlü hatırlayamadığı ve *Makber*'i onun için yazdığı ilk eşi Fatma

Hanım'dan başlayarak son eşi Lüsyen'e kadar hayatında isimleri bilinen tam dokuz kadın var: Fatma Hanım, Valentine, Eugénie, Camille, Alizé, Miss Cors, Miss Clower, Miss Nelly Clower ve Lucienne.⁵

Abdülhak Hâmid'i yakından tanıyanlardan biri olan Ali Ekrem, 1926 yılında, yani Hâmid henüz hayatta iken, talebesi Suut Kemal Yetkin'e gönderdiği mektupların birinde bu konuda şunları söyler:

... Ziya Paşa, Nâmık Kemal, Hâmid hep birer heykel-i sıhhattir. Ziya Paşa ile Kemal'i istibdad öldürdü, yoksa yüz yaşına kadar yaşarlardı. Hâmid'i istibdad da öldüremedi, kendisi bile öldürmeğe muvaffak olamadı. Lâ-a-kal altmış sene mütemâdiyen içtiği ve hemen her gece bir karıyla buluştuğu halde Hâmid bence zindedir. Bizim nesil yani Servet-i Fünuncular da sizin nesilden zindedir.⁶

Selim İleri'nin, romanı yazmadan önce gerçekten çok iyi hazırlanmış olduğu anlaşıyor: Hâmid'in bütün eserlerini dikkatle okuduğu gibi, ayrıca hakkında yazılan, mesela İbnülemin'in *Son Asır Türk Şairleri*, Gündüz Akıncı'nın *Abdülhak Hamid Tarhan* (Hayatı, Eserleri ve Sanatı) adlı Doktora tezi ile Nihad Sâmî Banarlı'nın *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi* ve tabii Tanpınar'ın *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* gibi önemli kaynaklardaki değerlendirmeleri dikkatle incelemiş ve hiçbir ayrıntıyı atlamadan buralardaki bilgileri yeri geldikçe çok güzel kullanmış.

Evet, Hâmid'in büyükbabası Abdülhak Molla'nın Bebek'teki yalısında başlayan hayat hikâyesi, sonraki yıllarda Paris, Tahran, Rize, Poti, Bombay, Londra, Brüksel ve Viyana'ya kadar uzanır. Tabii bu zengin ve renkli hayat hikâyesinde ilk eşi Fatma Hanım'ın genç yaşta ölümü, Nâmık Kemal'le Midilli'de ilk karşılaşmasında “miskinlik”le itham edilmesi, daha sonra “*Hâmid, sana hitap için adından büyük unvan bulamıyorum!*” diyerek takdir edilmesi; önce Nelly, daha sonra Lüsyen Hanım'la evliliği; *Finten*'in yayınlanışı dolayısıyla Şehzade Abdülmecid Efendi'nin Bağlarbaşı'ndaki köşkünde devrin tanınmış şahsiyetlerine verilen “edebî ziyafet”; yine Abdülmecid Efendi tarafından resminin yapılması; Lüsyen'i Kont Soranzo ile Pera Palas'ta evlendirmesi; Mütareke'de Viyana'da sefalet içinde “Şâir-i Âzam” şiirini yazması ve Maçka Palas'a yerleştirilmesi; Zincirlikuyu'daki Asrî Mezarlık'a defnedilen ilk cenaze olması gibi daha birçok ayrıntıyı romanda adım adım izlemek mümkün.

⁵ Halit Ziya Uşaklıgil, *Edebiyatımız Ne Halde?*, haz.: Erol Gökşen, Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul 2024, s. 121.

⁶ Ali Ekrem Bolayır'dan Suut Kemal Yetkin'e Mektuplar, haz.: M. Kayahan Özgül, Oğlak Yayınları, İstanbul 1996, s. 29.

Hâmid, Londra'da Nelly Clower'la evli olduğu hâlde aynı zamanda Florence Ashley adında başka bir kadınla ilişkisini sürdürür, hatta onunla birlikte bir ara İstanbul'a gider gelir ve her iki kadının birbirlerinden haberleri olmaz (bk. *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, haz.: İnci Enginün, İstanbul 2013, s. 307-311).

Samipaşazâde Sezai ile birlikte her ikisinin annelerinin Çerkes birer cariyeye olması, *Sergüzeşt* yazarı kadar olmasa da, köle ve cariyelerin sırf birer insan olarak gerek Hâfız Behram Ağa, gerek Hüseyin Ağa, gerekse Mânende Kalfa gibi şahısların dramlarının Hâmid'i de etkilediğini görüyoruz; bu konuda “yerrinden yurdundan koparılmışlığın sızıyla” annesi Müntehâ Hanım için *Vâlidem* adıyla müstakil bir eser kaleme alan Hâmid'in, yazarın dilinden, şu değerlendirmesi çok önemli:

Yarı hür yarı esir insanlara karşı zaafı hiç anlaşılamadı. Hattâ, handiyse örtbas edildi. Halbuki bu zaaf, bu peşinde sürükleniş, bu ıstıraplı duyusu, küçücük Hâmid'de Hüseyin Ağa'nın ölümüyle başlamıştır: Ölüm!

Günlerce beklemişti: Şimdi gelecek, şimdi geri dönecek!.. “Artık gelmeyecek” diyorlardı; inanmıyordu. Şimdi yine incirleri, şeftalileri, bütün o natürmortlarıyla!..

Onların öyle kimsesiz olduklarını, yaşarken ve ölümlerinde, başkalarının yürekten beklenmediklerini, bunu bile bile, buna rağmen size sadakatlerini kalbi burkula burkula hissediyor, fakat söze dökemiyor. Bir şey yapamıyor, haksızlığı değiştiremiyor, için için yıkılıyor.

Gerçi yazmıştır, okunmak için yazılmış uzun tiyatrolarında temas etmiştir, şiirlerinde söylemiştir, gelgelelim kariler pek umursamadılar. Hayat bildiğini okumaya devam etti.⁷

Evet Abdülhak Hâmid'in hayatı türlü fantezilerle dolu ama kitapta da yer verildiği gibi o bugün dahi anılmaya değer bazı önemli eserler de bırakmış: İşte bunlardan biri, bugün, Reisü'l-hattâtın Kâmil Efendi (Akdik) hattıyla Fâtih Sultan Mehmed'in türbe duvarında asılı “Merkad-i Fâtih'i Ziyaret” şiiri; diğeri Hulûsi Efendi (Yazgan) hattıyla Yuvuz Sultan Selim türbesinde asılı “Kabir-i Selîm-i Evveli Ziyaret” şiiri.⁸ Bu şiirlerin ikisi de, asırlarca dünyaya nizam vermiş bir cihan devletinin ölüm kalım mücadelesi verdiği bir zamanda millete moral vermek üzere kaleme alınmış muhteşem birer armağandır.

Hemen her sayfası keyifle okunan kitaptan başka bir alıntı daha yapmak istiyorum. Alıntı İbnülemin'le ilgili:

Onların hemen arkasından İbnülemin'le vale, yamak oğlan takkeli ibişi handiyse kucağına almış kapıya götürüyor. İki sayfa yazacak diye Son Asır Türk Şairleri falan, yaltaklanmamı bekler. Uzun yaşadı ama seksen yedisinde o da öldü. Aleyhimdeki yazısının çizisinin sözünün ucu bucağı yoktur. Ona rağmen Cerrahpaşa'ya hastaneye ziyaretine gitmiştim. Hemşirelere beni gösterip “Kim bu âsâriyatîka?” diye sormuştu.

Ben: “Hatırlayamadın mı? Her akşam mey çekti, sîneye bol bol dilber çekti, hazineyi soyup soğana çevirdi” dediğin Şâir-i Âzam!”

⁷ İleri, *Kumkuma*, s. 135.

⁸ Nâmık Kemal'in bu şiire “Selimiye” adıyla bir nazire yazması da onu nasıl takdir ettiğini gösterir.

O: “Rıza Tefvik senden bin kere iyi şairdir!”

Ölürken intikam almak sevdasında; şöhretimi en çok kıskananlardandı.
(İleri, 2018: 23-24)

Romanın sonlarına doğru, Selâmet İlmik’ten (Selim İleri), *Kumkuma*’nın bir “anlatı”, ne olduğunu bilmediği “anlatı”nın da “baştan sona uydurma sanatı” (İleri, 2018: 118) olduğunu öğrenen Hâmid, Maçka Palas’taki odasında yanı başındaki sehpa da duran *Kumkuma*’yı, şu sözlerle üçer beşer yaprak yırtmaya başlar:

*Okuyacak olanlara Allah sabır versin. Kaç adet basılmıştır bu necâset?
Sırtımdan geçiniyorlar!* (İleri, 2018: 124)

Selim İleri, romanın çeşitli yerlerinde, bana öyle geliyor ki biraz da kendi hesabına Tanpınar’ın Hâmid’le ilgili değerlendirmelerini pek de isabetli bulmuyor; Selim İleri’nin, muhtemelen görmediği, Tanpınar’ın, Hâmid’le ilgili çok önemli bir önsezisi var. Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*’de yer alan “Türk Şiirinde Büyük Ürperme: Hâmid” adlı son derece önemli yazısının sonunda: “*Hâmid’e her zaman bir zengin madene dönülür gibi dönülecektir.*” der.⁹

Bu arada, bir “ayrıntı ustası” olan Selim İleri’nin, diğer eserlerinde olduğu gibi burada da, gerek çiçekleri gerekse renkleri ve kadın elbiselerini anlatırken ne kadar başarılı olduğunu da belirtmek isterim.

Bazı kitaplar vardır, bir defa okunur ve kitaplığın üst raflarından birine kaldırılır; çok gerekli olmadıkça da bir daha okunma ihtiyacı duyulmaz. Ama, mesela Tanpınar’ın romanları ya da Ömer Seyfettin’in *Efruz Bey*’i gibi bazı kitaplar vardır, defalarca okunsa, gına gelmez, okundukça okunası gelir ve her okuyuşta size yeni ufuklar açar, farklı bilgiler sunar. İşte Selim İleri’nin *Kumkuma*’sı da, önceki yıllarda yayımlanan *Aşk-ı Memnû* ya da *Uzun Bir Kışın Siyah Günleri*, *Kamelyasız Kadınlar* ve *Çağdaşlık Sorunları* gibi bence bu tür kitaplardan...

⁹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Yaşadığım Gibi*, Türkiye Kültür Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1970, s. 295.